

ЎСМИРЛАРДА ЎҚУВ МОТИВЛАРИ ВА УЛАРНИНГ ПСИХОЛОГИК ХУСУСИЯТЛАРИ

МТ йўналиши 208-гуруҳ талабаси Йўлчиева.Ў.Ғ.

“Педагогика ва психология” кафедраси ўқ. Аҳмедов.Б.Т.

Мотив - бу сўз лотинчадан олинган бўлиб, “ҳаракатлантираман” деган маънони билдиради, одамни муайян хатти-ҳаракатларга ундайдиган бош сабаб. Психология фанида шахсни ақлий, амалий ҳаракатга ва хулқ-атворини амалга оширишга ундовчи, муайян эҳтиёжларни қондириш билан узвий боғлиқ сабабият мотивлар деб аталади. Таърифдан кўриниб турибдики, уларнинг асосий функцияси инсонни ҳаракатга, хулқ-атворни амалга оширишга ундовчи сабаблар (омиллар), ички тўрткилар вазифасини ўташдан иборатдир. Бу ҳолатни ўқув фаолиятига кўчириш учун қуйидаги воқеликни изоҳлаб бериш айтиш муддаодир: математика дарси бораёпти деб тасаввур қилайлик, бу жараёнда барча ўсмирларнинг диққати-эътибори дафтарга, берилган топшириқни бажаришга йўналтирилган, унга тўпланган ва марказлаштирилгандир. Уларнинг барчасининг мақсади ягона, у ҳам бўлса қўйилган топшириқ (масала)ни ечишдир. Лекин мақсаднинг умумий бўлишига қарамай, уларда ўқув фаолиятининг мотивлари турли-туман кўринишга эгадир, чунончи:

- 1) “аълочи” ёки “яхши” баҳо олиш;
- 2) ота-онасини ўзи эришган ютуқлари билан хурсанд қилиш;
- 3) ўқитувчининг мақтовига, таҳсинига сазовор бўлиш;
- 4) қўйилган топшириқ (масала) унда қизиқиш уйғотганлиги;
- 5) саводхон бўлиш истагининг мавжудлиги;
- 6) ўқув предметининг ижтимоий ва амалий аҳамитга моликлиги;
- 7) касбий хислатларни шакллантиришдаги ўрни;

8) топширикни ечишга раъйи йўқ, лекин уни бажаришдан бошқа иложи йўқлиги ва бошқалар. Худди шунга ўхшаган ҳолатлар ўқув предмети материалларини ўзлаштириш фаолиятининг ҳар қайсисида учраши эҳтимолдан холи эмас.

Ўқитиш самарадорлигини оширишни бош мақсад қилиб қўйган ўқитувчи учун ўсмирларнинг ўқув мотивларига нисбатан бефарқлик ҳукм суриши асло мумкин эмас, чунки ҳар қайси сабоқ олувчининг ҳис-туйғуси, ички руҳий кечинмалари, хоҳиш ва истаклари тўғрисида муайян ўқиш мотивлари муаммосини тадқиқот қилган жаҳон психологлари уларни икки категорияга ёки гуруҳга ажратиб текширишни лозим топадилар.

Биринчи категорияга тааллуқли мотивлар ўқув фаолиятининг мазмуни, моҳияти ҳамда унинг жараёнлари, шароитлари билан бевосита уйғунлашгандир.

Иккинчи категорияга кирувчи мотивлар тизими ўсмирларнинг атроф-муҳит билан кенг кўламдаги ўзаро муносабатларига, уларнинг бегона, ўзга кишилар билан муомалага киришиш эҳтиёжига, ижтимоий турмуш воқелигига нисбатан шахсий қарашига боғлиқдир.

Ўқув фаолияти мазмуни билан узвий боғлиқ мотивлар тизимини шартли равишда икки гуруҳга ажратиб, уларни ижобий (мусбат, позитив) ва салбий (манфий, негатив) деб номлаш мумкин. Бундай атамаларни қўллашдан асосий мақсад маҳаллий анъана, ижтимоий тажриба (стереотипизация даражасидаги таъсирчан кучли ташқи омил) экстремал ҳолат таъсирида кескин руҳий бурилишлар ясашга қодир психологик механизмларни аниқлашдан иборатдир. Одатда салбий (негатив) мотивация шундай вазиятда вужудга келиши мумкинки, қачонки ўсмир билимларни ўзлаштирмаслик оқибати қандай кўнгилсиз ҳолатларга олиб келишини англаб етса (жазоланиш, ота-оналар танбеҳи, синфдошлар, эътироз, ёмон баҳо олиш, жамоа аъзолари орасида обрўсизланиш ва бошқалар) ва ана шунга мувофиқ саъй-ҳаракатларни амалга ошириш. Салбий мотивацияга эга бўлган ўсмир ёки ўқувчи камроқ мусибатли

(мушкул аҳвол) йўлни танлаб таълим жараёнида қатнашишда давом этади. Бундай ўқиш мотивациясига алоқадор ўсмирлар ва ўқувчилар юқори кўрсаткичларга, муваффақиятли ўзлаштириш имкониятига эга бўлмайдилар, чунки иштиёқсиз машғулотга, дарснига дарсга қатнашиш туйғуси, билим ва ўқув предметида нисбатан қизиқиши мавжуд эмаслиги бунга маъновий тўсик бўлиб хизмат қилади. Бунинг натижасида ўзлаштирмовчи, бўш ўзлаштирувчи, суст ўқувчиларнинг сафи тобора кенгайиб боради, бу нарсa кундалик одатга айлана борса, у стереотип даражасига ўсиб ўтиши мумкин. Мустақил ва муваффақиятли ўқиш эса шахсдан фаол, қатъий, ижодий изланишларни тақозо қилади ва шунга ўхшаш талабларни ўзлаштирувчи олдига қўяди. Шахснинг мазкур ҳолатларга тайёр эмаслиги, ундаги имкониятларнинг чекланганлиги сабабли ўзлаштирмовчилар қаторини тўлдиришга, бир синфда ёки курсда икки йил ўқишга олиб келади, ўша қийинчиликлар билан ўз синфи, курсини тамомлайди. Бундай тоифадаги ўсмирлар ўқув фаолияти мотивациясини қайта қуриш эвазига ижобий натижаларга эришиши мумкин.

Ўсмирларда ўқишга нисбатан салбий мотивация бирданига вужудга келмайди, балки уни келтириб чиқарувчи бир неча хусусиятли омиллар таъсир этиши эҳтимол. Маълумки, биринчи синф, коллеж, академик лицей ўқувчилари, ўта кучли хоҳиш, қизиқиш, юксак эзгу ниятлар билан синфга кирадилар. Уларнинг барчасида теварак-атроф ва ижтимоий муҳитда ўз ўрнини ўқувчи сифатида эгаллаш эҳтиёжи мавжуд бўлиб, янги вазиятда муайян фаолиятни амалга ошириш иштиёғини келтириб чиқаради. Янгича вазият, ўзига хос талаб, қоидалар, муносабатлар муҳитидаги хоҳ биринчи синф ўқувчиси, хоҳ ўсмир бўлишидан қатъи назар уларнинг ҳар қайсиси ўқишга қизиқиб, масъулият сезиб, виждонан, ижобий муносабатда бўлади. Аммо таълим жараёнида ўсмирларнинг айримларида ўқишга нисбатан ижобий муносабат аста-секин сўна бошлайди. Янги муҳит, илм даргоҳларидаги мажбуриятлар, позициялар, қонун-қоидалар ўз аҳамияти, нисбий янгилик хусусиятини йўқота боради, ҳис-туйғуларга сероб, қувноқлар даврасидай тасаввур этилган синф (синф) ғайритабиий кўриниш касб этади.

Ўқишга нисбатан сабоқ оловчилар муносабатини аниқлашга ҳаракат қилган ўқитувчи қандай ўзгаришлар юз бераётганини қайд қилиш учун айрим мезонларни таъкидлай бошлайди. Уларда, ҳаёлпаршонлик вужудга келади, виждонан ёндашиш йўқолади, бошқалардан кўчириб олишни одат қилади, ёлғон сўзлаш ва баҳона қидиришга ўрганади, дарсларни қолдирадиган бўлиб қолди ва ҳ.к

Ўқитувчи ёки ўқитувчилар жамоаси юқорида тахмин қилинган ўсмирлар ёки ўқувчилардаги салбий ўзгаришга нисбатан анъанавий тартиб-интизом методларини татбиқ қилади:

- а) кундаликларга огоҳлантириш ёзиш;
- б) ота-оналарга бу тўғрисида маълумот бериш;
- в) синф раҳбари, мактаб раҳбариятига хабар бериш;
- г) дарсдан кейин олиб қолиб қаттиқ уялтириш;
- д) билим даргоҳидан ҳайдаш масаласини қўйиш

Бундай аниқ воқелик ҳар қандай мактаб, коллеж, академик лицей, олий таълим тизимида юз бериб туради. Бизнингча, жазо чораларини кўришга шошилишдан кўра, мазкур “Муаммони келтириб чиқарувчи омиллар қайсилар?”, “Нега шундай ҳодиса юз берди?” деган саволларга жавоб қидириш одилона ёндашишдир.

Ўқув фаолияти мотивларини шакллантириш тартибсиз, режасиз амалга оширилиши мумкин эмас, шу боисдан ушбу жараёни бошқаришни ўқув йилининг дастлабки дақиқаларидан ривожлантириш лозим, чунки шахс улғайган сари унинг ўқув фаолияти мотивлари ҳам ўзгариб боради.

Маълумки, ўқувчи (ўсмир) билим даргоҳида илм олишдан ташқари тенгдошлари жамоаси ичига кириб боради ва ҳаётида қатнашади, шу боисдан унда ўз ўртоқлари, ўқитувчиларга нисбатан муайян муносабат шакли вужудга келади. Унинг ўқув фаолиятига ундовчи мотивлари билан бир қаторда бошқача хусусиятли хулқ-атвор мотивлари ҳам мавжуддир, жумладан ижтимоий мотив

жамоа билан бўлиш истагини англатиб, унинг ҳаётида иштирок этиш хоҳишини ўзида акс эттиради.

Ўсмирлар ҳатти-ҳаракатининг етакчи мотиви уларни ўз тенгдошлари жамоасида муҳим жой эгаллаш эҳтиёжи ҳисобланиб, улар билан муомала қилиш ҳам алоҳида аҳамият касб этади. Агарда кичик мактаб ўқувчиси синфда ўзини қисилгандай нохуш ҳис қилса ҳам бундай ҳолатга кўникиб кетади, аммо ўсмир ҳоҳ ҳулқ-атвор қоидаларига риоя қилиб, гоҳо унга зид бўлган воситалар ёрдамида ўз эҳтиёжини қондиришга қарор қилади..

Билим оловчи ўқувчи ёки ўсмир ўқув фаолиятига нисбатан қизиқиш ҳис қилса,бу борада шахс ўқув материални эгаллашга муайян ютукқа эришса, бундай фаолият билан шуғулланиш истаги туғилади. Мабодо ўқув фаолиятига нисбатан қизиқиш такомиллашиб, турғунлашиб борса, у тақдирда мотивга, кейинчалик мотивацияга ўсиб ўтади, аксинча у бутунлай йўқолиб, сусайиб кетиши мумкин. Ўқишга нисбатан ижобий мотив, мотивацияни вужудга келиши, барқарорлашуви ўқувчи ва ўсмирлар томонидан фан асосларини ўзлаштириш муваффақияти, шахсни шакллантириш гаровидир.

Фойдаланилган адабиётлар :

- 1.Хозиеву Э., Тошимов Р. Менежмент психологияси. – Т.. 2001. – 130 б.
- 2.Хайитов О.Е., Лутфуллаева Н.Х. Психодиогностика ва амалий психология. Ма’рўзалар матни. – Т.: ТДИУ, 2005. – 338 б.
- 3.Хайитов О.Е., Лутфуллаева Н.Х., Хайдарова Х.Р. “Психодиогностика ва амалий психология” курси бўйича ижтимоий-психологик тренинглари, психологик масалалар, топшириқлар ва тестлар тўплами. – Т., ТДИУ. 2005.
- 4.Каримова В.М. Психология. Ўқув қўлланма. – Т.: А.Қодирий номидаги халқ мероси нашриёти, “ЎАЖБНТ” маркази, 2002. – 205 б.
- 5.Каримова В.М. Ижтимоий психология ва ижтимоий амалиёт: Университетлар ва педагогика институтлари учун ўқув қўлланма. – Т.: “Университет”, 1999. – 96 б.
- 6.Каримова В.М., Акрамова Ф.А. “Психология”. 1-қисм. Ма’рўзалар матни. – Т.: ТДИУ, 2005. – 208 б.

7.Каримова В.М., Акрамова Ф.А. “Психология”. 2-қисм. Ма’рўзалар матни. – Т.: ТДИУ, 2005. – 125 б.

8.Каримова В.М. Ижтимоий психология асослари. – Т.: 1994

9.Е.Ғозиев. Тафаккур психологияси. Тошкент. "Ўқитувчи". 1990.

10. Г Давлетшин. Таълимнинг психологик асослари. Тош. 1990 й.